

Wojciech Świątkiewicz, prof. dr hab.
Uniwersytet Śląski w Katowicach
wojciech.swiatkiewicz@us.edu.pl

Katowice, dnia 7 listopada 2022 roku

Recenzja rozprawy doktorskiej pt. „Rola mediacji w sytuacji rozvodu. Na podstawie badań socjologicznych mediatorów warszawskich sądów okręgowych i rodzicielskich planów wychowawczych” napisanej przez pana mgr. Jerzego Książka pod kierunkiem promotora ks. dr. hab. Stanisława Fela, prof. KUL oraz promotora pomocniczego pani dr Małgorzaty Szyszki.

Obserwując kierunki przemian współczesnej kultury widzimy, że rodzina podlega znaczącym przemianom i zaczyna tracić swoje uprzywilejowane miejsce w strukturach społecznego świata. Sens istnienia rodziny jako podstawowej grupy i instytucji społecznej, środowiska dojrzewania osobowości społecznej podlega delegitymizacji. Upowszechniane jest przekonanie, że rodzina naturalna staje się w nowoczesnym społeczeństwie nie najważniejsza, a może nawet zbędna. Kultura współczesna bardziej stawia na jednostkę niż na rodzinę.

Podobnie, jak w innych krajach europejskich także i w Polsce maleje liczba zawieranych małżeństw, a tak zwany bilans małżeństw zawartych i rozwiązanych w Polsce wykazuje od wielu lat tendencję ujemną, co ma swoje następstwa także w obniżaniu się liczby urodzeń, ponieważ ponad połowa spośród urodzonych w każdym roku dzieci rodzi się w okresie pierwszych trzech lat trwania małżeństwa rodziców. Rozwody stają się w mentalności społecznej wydarzeniem banalnym. Dyskusje i spory wokół małżeństwa i rodziny, ich struktur i społecznych funkcji są sporami o wartości, które tworzą ład aksjonormatywny tak w wymiarze makrostruktur społecznych jak i odniesieniu do mikrospołeczności. We współczesną przestrzeń sporów o małżeństwo i rodzinę wpisuje się studium socjologiczne pana mgr. Jerzego Książka podejmujące zagadnienie mediacji sądowej, której celem jest „debanalizacja” rozwodów, a w założeniach zapewne także ochrona trwałości małżeństwa i spójności rodziny.

Rozprawa doktorska pana mgr. Jerzego Książka składa się z siedmiu rozdziałów poprzedzonych obszernym *Wstępem* i konkluzywnie zredagowanym *Zakończeniem*. Dołączona jest obszerna i kompetentnie sporządzona bibliografia potwierdzająca rozeznanie Autora w podejmowanej przez siebie problematyce badań. W dziele bibliografia Autor zamieścił także akty prawa europejskiego oraz krajowego dotyczące tematyki badań oraz - wiążące mediatorów - Kodeksy etyczne; europejskie i krajowe, jak również standardy prowadzenia mediacji i szkolenia mediatorów uchwalone przez Społeczną Radę ds. Alternatywnych Metod Rozwiązywania Konfliktów i Sporów. W Aneksie zamieszczono dokładny scenariusz wywiadu pogłębionego: IDI (Individual In-depth Interview) obejmujący sześć działów problemowych, oraz kwestionariusz metryczki wywiadu.

Do pracy dołączony jest także Spis grafik, tabel i wykresów oraz obszerne streszczenie pracy w języku polskim i angielskim.

Opiniowana praca doktorska ma status studium teoretyczno-empirycznego. Autor na podstawie dobrego rozeznanie w literaturze przedmiotu opracował, oryginalny projekt własnych badań empirycznych, a jego rzetelna realizacja przyniosła ciekawe poznawczo rezultaty. Układ rozdziałów jest merytorycznie uzasadniony i logicznie spójny. Na pozytywną opinię zasługuje rozpisanie danych empirycznych - zgodnie z logiką wywiadu IDI oraz założeń metodologicznych projektu badań - na trzy odrębne rozdziały, w których komentowane są oraz interpretowane rezultaty badań własnych.

W rozdziale pierwszym Autor charakteryzuje rodzinę jako grupę społeczną oraz instytucję w różnych etapach historycznego rozwoju społeczeństwa, ukazując także

obyczajowe, społeczne i prawne konteksty zawierania małżeństwa, zakładania rodziny, jej trwania, spójności oraz procesów prowadzących do rozpadu małżeństwa i destrukcji rodziny. Rozdział nosi tytuł: „Rodzina i rozwód w ujęciu socjologicznym”.

Rozdział składa się z czterech podrozdziałów. Dwa pierwsze są uporządkowanym przeglądem literatury na temat definicji rodziny oraz czynników wpływających dezintegrująco na życie rodziny. Dwa kolejne podrozdziały omawiają zagadnienie rozwodu w ujęciu prawnosocjologicznym oraz analizują społeczne konsekwencje rozwodu.

Czytam myśl przewodnią tego rozdziału jako tezę prezentowaną na stronie 54 podkreślającą, że „Rozwody stanowią poważny problem w wymiarze jednostkowym, rodzinnym i ogólnospołecznym. Problem nietrwałości związków małżeńskich implikuje wiele negatywnych następstw, pociągając za sobą wysokie koszty, moralne społeczne i demograficzne”, oraz ekonomiczne, które Autor sygnalizuje w końcowej części tego rozdziału. Autor ukazuje wielorakość i różnorodność uwarunkowań współczesnej kondycji rodziny i czynników osłabiających jej spójność, przyczyniających się do dezintegracji małżeństwa i destrukcji rodziny jako grupy społecznej, co między innymi jest treścią trafnie prowadzonych analiz na stronach 49-51, enumerujących czynniki i okoliczności sprzyjające praktykom rozwodowym, poniekąd normatywnie wpisanych we współczesne style życia rodzinnego.

W przywoływaniu wyników badań socjologicznych nad małżeństwem i rodziną oraz konkluzji generalizujących „współczesne” /podkr. WŚ/ nurty przemian społeczno-kulturowych Autor niekiedy zbyt natarczywie zatrzymuje się na literaturze socjologicznej z końca XX wieku, przywołując - skądinąd bardzo cenne poznawczo prace - przykładowo: Marii Ziemskiej, Andrzeja Tyszki, Leona Dyczewskiego. W początkach trzeciej dekady XXI wieku kategoria „współczesności” procesów społeczno-kulturowych zwłaszcza dziedzinie „aksjologii rodziny” podlega w wyraźny sposób redefinicji, co oznacza również konieczność uwzględnienia nowszej literatury przedmiotu.

Innym przykładem jest stwierdzenie podkreślające, że „obecnie ___ /podkr. WŚ/ na gruncie socjologii rodziny jedną z najbardziej wpływowych ogólnych teorii socjologicznych jest teoria wymiany społecznej” i jako argument przywołuje literaturę z lat sześćdziesiątych XX wieku (w Polsce przywoływaną w literaturze podręcznikowej na początku lat dziewięćdziesiątych). Autor wprowadza w swoje narracje kategorie temporalne, które mogą wywoływać zupełnie niepotrzebne dyskusje.

Do pewnego stopnia rekompensatą sygnalizowanych deficytów są przywoływane w pracy najnowsze dane statystyczne, które w sposób rzetelny prezentują zjawisko i natężenie rozwodów w okresie ostatnich trzydziestu lat /s. 53/.

Rozdział drugi jest zatytułowany: „Idea i praktyka mediacji rodzinnych”. Jako motto organizujące kierunek interpretacji Autor przywołuje fragment pochodzący z Kodeksu postępowania cywilnego: „Mediacja może służyć lepszej realizacji praw podmiotowych stron przez większy wpływ na rozstrzygnięcie sprawy oraz szybsze i tańsze zakończenie sporu prawnego”. Rozdział obejmuje trzy wyodrębnione zagadnienia: *rozwój idei mediacji, mediacje rodzinne w Polsce, uregulowania prawne mediacji rodzinnych w Polsce*.

Autor ukazuje szerokie znacznie i historycznie ukształtowane - wyprowadzane z czasów starożytnych - idee mediacji i praktyk mediacyjnych stosowane w różnych obszarach życia. Autor konkluduje między innymi: „Wprowadzenie mediacji do praktyki życia społecznego oraz uwzględnienie mediacji w działaniach systemu wymiaru sprawiedliwości jest znakiem pewnej zmiany społecznej. Za pozytywny należy uznać fakt, że powstaje coraz więcej organizacji, które zajmują się prowadzeniem i promocją mediacji”. /s. 83/ W części omawiającej mediacje rodzinne w Polsce Autor przywołuje najnowsze dane statystyczne /s. 89/ i czyni je przedmiotem komentarzy podkreślając, że „mediacja rodzinna nie jest procesem łatwym”, a mediatorzy stosując różne metody postępowania „muszą szukać takiego sposobu prowadzenia mediacji, który prowadzi strony do trwałego rozwiązania konfliktu oraz wypracowania satysfakcjonującego porozumienia”. /s. 91-91/. Autor przywołuje wiele ciekawych wyników badań empirycznych ewaluujących i oceniających efektywność procedur mediacyjnych przez pary małżeńskie uczestniczące w mediacjach. Zwraca też uwagę na

podlegające zmianom, ale wciąż niskie zainteresowanie procedurami mediacyjnymi w środowisku polskich adwokatów prowadzących sprawy rozwodowe. /s. 90/.

W konkluzji przeprowadzonej analizy przepisów prawnych dotyczących mediacji rodzinnych w Polsce, która w polskim porządku prawnym pojawiła się w latach dziewięćdziesiątych XX wieku Autor formułuje opinie sugerującą, iż „zmiany w polskim systemie prawnym idą w kierunku wypracowania takich mechanizmów prawnych, które pozwalają na zagwarantowanie jak najwyższego standardu pracy mediatorów oraz zapewniają powszechną dostępność do mediacji. Dzięki nim mediacja rodzinna staje się realnym i powszechnym wyborem dla rodzin doświadczających sytuacji konfliktu”. /s. 108/

Rozdział trzeci ma tytuł: „Mediacje rodzinne w sytuacji rozstających się rodziców” i jest rozpisany na trzy części: *znaczenie mediacji rodzinnych, procedury mediacji rodzinnych, rodzicielskie plany wychowawcze*.

W części rozdziału poświęconej znaczeniu mediacji rodzinnych Autor prezentuje opracowany przez siebie schemat różnic między postępowaniem sądowym a mediacyjnym skupiając się na efektywności obydwu procedur, co czytelnie zostało przedstawione w formie Tabeli zawierającej kryteria efektywności postępowania na drodze sądowej i w drodze mediacji. /s. 114/.

W konkluzji przeprowadzonych analiz Autor stwierdza między innymi: „Autonomia stron w przebiegu postępowania mediacyjnego sprawia, że rozwiązanie sporu w drodze mediacji może przynieść każdej ze stron większe zadowolenie niż zakończone dla niej pomyślne postępowanie sądowe. Bezpośredni wpływ stron na ustalenie warunków ugody, a także na ukształtowanie swoich relacji umacnia ich pozycję jako podmiotów postępowania mediacyjnego”./s. 115/ „.... w mediacji każda strona wygrywa spór” /s. 119/, a szczególna rola mediacji polega a na zabezpieczeniu interesów najmłodszych członków rodziny /s. 121/ o co powinien zadbać mediator. W takim kontekście Autor omawia znaczenie Rodzicielskiego planu wychowawczego, który uwzględnia potrzeby i przyzwyczajenia dzieci adekwatnie do ich wieku i „z perspektywą na przyszłość” oraz gwarantuje ich relacje z rodzicami. Plan wychowawczy ułatwia także rodzicom funkcjonowanie po rozwodzie, pomaga im dostrzec i ocenić różne możliwe sposoby dalszego prowadzenia procesu wychowania dzieci, oraz umożliwia obu stronom ustalenie zakresu praw i obowiązków wobec dzieci”. /s 146/

W innym miejscu Autor przywołuje znaczenie mediacji rodzinnej-okolorozwodowej, która „jest procesem, w którym mediator jako bezstronna osoba trzecia, ułatwia rozwiązywanie sporów rodzinnych przez wspieranie w wypracowaniu przez niego dobrowolnego i akceptowalnego wzajemnie porozumienia. /.../ Mediator współpracuje z członkami rodziny w celu zbadania możliwości podjęcia przez nich zgodnych decyzji i osiągnięcia porozumienia”. /s. 149/

Czwarty rozdział recenzowanej rozprawy doktorskiej przedstawia założenia metodologiczne własnych badań empirycznych. Uwagę zwraca bardzo rzetelna i przejrzysta redakcja zarówno założeń teoretycznych przyjętej formuły metodologicznej, operacjonalizacji pojęć, jak również szczegółowych dyspozycji do wywiadów swobodnych prowadzonych według modelu IDI (Individual In-depth Interview).

Wybrani do badań mediatorzy swoje aktywności nie wyczerpują wyłącznie w mediacji rodzinnej. Autor, moim zdaniem słusznie przyjmuje, że do mediacji rodzinnych można zaliczyć także mediacje z nieletnimi, również dlatego, że jak się często okazuje „źródłem problemów nieletnich jest rozwód rodziców”. /s. 170/

Wywiadami objęto 51 mediatorów rodzinnych wpisanych na listy stałych mediatorów przez Prezesów Warszawskich Sądów Okręgowych.

Charakterystyka profilu edukacyjnego, rodzinnego, demograficznego wybranych do badań mediatorów, ich kompetencje zawodowe, zwykle wieloletnie praktyczne doświadczenia w pełnionej roli społecznej, doświadczenia własnej rodziny - pozwalają wnioskować, że spełnione zostały w sposób wystarczający kryteria wywiadu pogłębionego (IDI) definiujące oczekiwania kierowane wobec roli informatora/eksperta społecznego pełniącego funkcje „przewodnika wiedzy” po złożonej i skomplikowanej, niejednorodnej i trudnej w jednoznaczności ocen społecznej rzeczywistości stanowiącej przedmiot podjętych badań empirycznych.

Drugą opracowaną autorsko i przyjętą techniką badań była analiza treści indywidualnych planów wychowawczych udostępnionych przez Polskie Centrum Mediacji mediowanych i zatwierdzanych przez sądy w okresie między rokiem 2011 a rokiem 2020. Analizą treści objęto 478 Planów wychowawczych.

Analiza treści indywidualnych Planów wychowawczych została przeprowadzona według autorskiego klucza kategoryzacyjnego korzystającego z modelu funkcji rodziny wypracowanego dla celów badań empirycznych przez prof. Zbigniewa Tyszkę. Przyjęta przez Autora szczegółowa, interpretująca klasyfikacja funkcji rodziny pozwala na wyodrębnienie specyfiki zagadnień regulowanych w indywidualnych planach wychowawczych.

Jak stwierdza Autor analiza dokumentów z lat 2011-2020 pozwala prześledzić jak zmieniała się treść i formuła tych dokumentów. „W analizowanej dokumentacji znajdowały się rodzicielskie plany wychowawcze, które dotyczyły małoletnich dzieci, a jeśli mediacja dotyczyła również spraw związanych z rozводом małżonków (forma rozstania: rozwód lub separacja, forma rozvodu - z orzekaniem o winie lub bez orzekania o winie, sprawy związane z podziałem majątku wspólnego) również dokumenty informacyjne o w/w sprawach”. /s.172/

W moim przekonaniu to znakomity pomysł na rekonstrukcję zmieniających się worów kulturowych, postaw i orientacji na wartości odnoszących się do znaczenia, roli i funkcji małżeństwa i rodziny we współczesnym społeczeństwie, jej stabilności oraz poziomów aksjonormatywnej aprobaty dla procesów rozpadu małżeństwa kończących się rozwodem.

W kolejnych trzech rozdziałach Autor prezentuje i komentuje oraz interpretuje uzyskane przez siebie wyniki badań empirycznych. Rozdziały mają następujące tytuły: *Znaczenie mediacji i planów wychowawczych w sytuacji rozpadu rodziny*, *Udział mediacji w zabezpieczeniu i realizacji funkcji rodziny po rozwodzie*, *Rola mediatora w procesie mediacji*.

Autor prezentuje wyniki badań zarówno przytaczając wybrane cytaty z konkretnych wypowiedzi pochodzących z analizy wywiadu pogłębionego, oraz konkluzje pochodzące z analizy Planów wychowawczych. Przywołane cytaty wypowiedzi respondentów ukazują w trafny sposób kryteria wartościowania i zasoby wiedzy tworzące kompetencje zawodowe mediatorów oraz charakteryzujące ich praktyki komunikacyjne w procesach mediacyjnych,

Niektóre wyniki są także prezentowane w przejrzystości sporządzonych tabelach i wykresach.

Na pozytywną ocenę zasługuje autorski pomysł opracowania statystycznych korelacji między wyodrębnionymi i precyzyjnie zdefiniowanymi w projekcie badań funkcjami rodziny w różnym stopniu zapisanymi w Planach wychowawczych. Interesujące poznawczo są też konkluzje wyprowadzone z analiz korelacji statystycznych przedstawione na stronie 246. Zachęcałbym Autora do kontynuacji tych analiz na płaszczyźnie aksjonormatywnej oceny analizowanych Planów wychowawczych i w szerszej perspektywie „społecznych” postaw wobec mediacji, mediatorów i sposobów postrzegania problemów dysfunkcyjnej rodziny.

Status poznawczy analizowanych Planów wychowawczych prezentuje realne wzory kulturowe praktyk mediacyjnych i jest bardzo cennym źródłem danych nie tylko o projektach procedur mediacyjnych wyrażających się w Planach wychowawczych ale właśnie o kulturowych wzorach (czyli społeczno-kulturowych prawidłowościach) obecnych w tych Planach. W kontynuacji podjętych w pracy badań i analiz Planów wychowawczych warto skorzystać z dobrze zdomowionej w literaturze socjologicznej kategorii wzorów otwartych i wzorów zamkniętych autorstwa R. K. Mertona.

Interesująco poznawczo oraz w planie aplikacyjnym badań przeprowadzonych przez pana mgr. Jerzego Książka jest konkluzja stwierdzająca: „Zdaniem badanych generalnie *mało jest takich rzeczy, które wypływają z rodziny*”. O większości funkcji i obszarów codziennych relacji rodzinnych mówi stronom mediator. Strony skupiają się na funkcji legalizacyjnej i ekonomicznej, czyli tych, których uregulowania wymaga sąd”. /s. 207/

W innym miejscu Autor notuje: „obecne żaden z planów wychowawczych nie jest w jakikolwiek sposób monitorowany. Wspomniano wcześniej o raczej niskiej kulturze prowadzenia sporu sądowego w Polsce, w związku z czym mediatorzy mają do czynienia z daną rodziną właściwie tylko podczas pierwszej mediacji (która jest także ostatnia)”. /s. 248/

Autor ukazał więc „potencjalnie” fundamentalną rolę mediatora w konstruowaniu praktyk życia rodzinnego „po rozwodzie” zwłaszcza w stosunku do dzieci a jednocześnie wskazuje rozległe obszary deficytów praktyk mediacyjnych.

Uwaga redakcyjna:

Recenzowana praca jest bardzo ładnie zredagowana i w zasadzie nie wymaga korekt ani stylistycznych ani redakcyjnych. Drobna jednak korekta stylistyki tytułu pracy spowodowałaby, że byłby on jednoznacznie czytelny. Autor pracy nie prowadzi bowiem „badań socjologicznych mediatorów warszawskich sądów...”, jak można czytać tytuł rozprawy doktorskiej, ale prowadzi „socjologiczne badania” wśród „mediatorów warszawskich sądów”. Mediatorzy występują w roli ekspertów, informatorów społecznych, których oczyma Autor pracy analizuje podjęty przez siebie problem badawczy.

Konkluzja

Opiniowana rozprawa doktorska spełnia wymogi Ustawy o stopniach i tytułach naukowych, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu badawczego, a Autor wykazał się wiedzą teoretyczną w zakresie socjologii małżeństwa i rodziny oraz metod badań socjologicznych, jak również umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Posiadana wiedza socjologiczna, kompetencje i umiejętności interpretacji przywoływanej literatury przedmiotu, oraz opracowanie oryginalnego projektu badań empirycznych, jego satysfakcjonująca pod względem metodologicznym realizacja i sumienna zarazem interpretacja uzyskanych wyników badań jest wyrazem dobrego przygotowania Autora do samodzielnej i twórczej pracy naukowej. Chciałbym też podkreślić umiejętność prowadzenia analiz i formułowania konkluzji w języku komunikatywnym, nie stroniącym od konieczności przywoływania socjologicznej terminologii, która jednak nie przesłania czytelności tekstu. Obok merytorycznej, jest to również dobra przesłanka sugerująca rozważenie możliwości publikacji fragmentów pracy doktorskiej lub jej całości w formie monografii.

Wnoszę do Rady Dyscypliny Naukowej Instytutu Nauk Socjologicznych na Wydziale Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II o przyjęcie recenzowanej przeze mnie rozprawy doktorskiej oraz dopuszczenie pana mgr. Jerzego Książka do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Wojciech Świątkiewicz

